

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра всесвітньої історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

(Магістра)

з теми:

**УТВЕРДЖЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЙ РІСОРДЖІМЕНТО В
ПЕРІОД ВЕСНИ НАРОДІВ ТА ДРУГОЇ РЕСТАВРАЦІЇ (1848-1859 РР.)**

Виконала: студентка 2 курсу

Ist1-M18z

014 Середня освіта (Історія)

Панченко Наталія Олександрівна

Керівник:

Боровець Іван Іванович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Кам'янець-Подільський 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Джерельна база.....	7
1.2. Історіографія проблеми.....	12
РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЙ ДЕМОКРАТИЧНИХ І ЛІБЕРАЛЬНИХ СИЛ НАПЕРЕДОДНІ ВЕСНИ НАРОДІВ (40-І РР. ХІХ СТ.)	18
2.1. Ера лібералізму в Північній Італії як передумова революції.....	18
2.2. Диференціація національно-патріотичного руху в Папській області.....	27
2.3. Революційні виступи лібералів та пропагандистська діяльність демократів в Королівстві Обох Сицилій.....	32
РОЗДІЛ 3. РОЗГОРТАННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ В ПЕРІОД «ВЕСНИ НАРОДІВ» (СІЧЕНЬ 1848-ЛІТО 1849 РР.).....	37
3.1. Початок революції та її перші успіхи (січень-серпень 1848 рр).....	37
3.2. Розкол в ліберальному таборі та перехід ініціативи до демократів (вересень 1848-серпень 1849 рр.).....	52
РОЗДІЛ 4. ДОБА КОНСЕРВАТИВНОЇ РЕАКЦІЇ ТА СТВОРЕННЯ ЄДИНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ФРОНТУ (1849- 1859 РР.).....	61
4.1. Криза революційного руху та розкол демократичних сил.....	61
4.2. Об'єднавча ініціатива Джузеппе Мадзіні як чинник консолідації революційних сил.....	68
4.3 Винесення італійського питання на міжнародну арену та зближення політичних позицій республіканців і монархістів.....	73
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	85

ВСТУП

Актуальність теми обумовлена сплеском дослідницького інтересу до об'єднувчих тенденцій в сучасній Європі в цілому і в окремих європейських державах зокрема. У зв'язку з цим, вивчення та аналіз європейських об'єднувчих процесів XIX століття, є вельми повчальним для суспільно-політичного життя континенту. Історія національно-визвольних рухів XIX ст. в Європі до сьогодні залишається предметом уваги та вивчення, незважаючи на великий обсяг дослідницької літератури. Останні праці присвячені Рісорджіменто, розглядають різні аспекти даного процесу, залишаючи ще багато дискусійних моментів у висвітленні перебігу революційно-патріотичної боротьби, а саме: ролі монархів в ній, значення ліберально-монархічних і демократичних ідей та методи втілення їх в життя.

Особливе місце в історії Рісорджіменто належить боротьбі з австрійцями. Революційно-патріотичний рух, що виник на початку XIX ст. і остаточно оформився в 1848 р., став однією з найяскравіших сторінок історії Італії. Боротьба за незалежність розгорнулася на Півдні Італії і характеризувалася різноманітністю способів та організаційних форм. В різний час на чолі цього руху були як монархісти, так і республіканці.

Аналіз діяльності Джузеппе Мадзіні, Каміло Кавура, Даніеле Маніна можливий на основі дослідження значного обсягу праць, що вони лишили по собі. Така джерельна база дає можливість краще зрозуміти причини революційних подій 1848-1859 рр. та з'ясувати роль і значення цих осіб в процесі Рісорджіменто. Праці учасників боротьби за єдність і незалежність Італії можуть бути використанні в розробці українських концепцій збереженні цілісності і самостійності України. Досвід тогочасних італійських визвольних змагань і методи їх ведення є вельми корисним для України.

Об'єктом дослідження даної роботи є ідеї італійського національно-політичного руху, що виникли в період Весни народів та Другої Реставрації.

Предметом дослідження є зміни, що відбулися в ідеології революційно-патріотичного руху під впливом модернізаційних процесів середини XIX ст., еволюція та утвердження ідей Рісорджіменто в італійському суспільстві.

Хронологічні межі роботи охоплюють період 1848 – 1859 рр. Нижня межа хронологічних рамок даного дослідження обумовлюється початком італійської революції і першої австро-італійської війни за незалежність, що дало новий поштовх розвитку національно-визвольного руху. Верхня хронологічна межа – 1859 р., визначається консолідацією революційно-патріотичних сил і створенням єдиного фронту боротьби за незалежність.

Географічні межі роботи визначаються територією Апеннінського півострова. У деяких випадках, зокрема, при аналізі демократичного руху очолюваного Мадзіні, додаткові географічні межі включають територію Франції.

Наукова новизна полягає у тому, що в українській історіографії відсутні спеціалізовані дослідження з даної проблеми.

Мета дослідження – на основі аналізу джерел, та враховуючи результати вивчення процесів національно-визвольної боротьби італійською історіографією, дослідити еволюцію та утвердження ідей Рісорджіменто в 1848-1859 рр.

Відповідно до мети визначаємо наступні дослідницькі **завдання**:

- проаналізувати джерельну базу та історіографію дослідження;
- з'ясувати соціально-економічні та політичні зміни в італійському суспільстві напередодні революції та еволюцію ліберальних ідей в 1840-і рр.;
- простежити процес становлення ліберальних і демократичних програм вирішення італійської проблеми;
- виявити особливості розгортання революції 1848-1849 рр. в різних регіонах Італії;

- дослідити причини втрати лібералами ініціативи в ході революції;
- з'ясувати обставини, що призвели до поразки революційно-патріотичного виступу 1848-1849 рр.;
- розглянути політичну ситуацію, що склалася в Італії в період 1849-1853 рр., визначити роль Джузеппе Мадзіні в консолідації демократичних сил;
- з'ясувати чинники, які спонукали ліберальні та демократичні сили об'єднатися в єдиний фронт боротьби.

Методи дослідження. В роботі застосовано різні методи, а саме: історико-типологічний метод, історико-генетичний метод, історико-порівняльний (компаративний), проблемно-хронологічний, термінологічний та інші методи. Із загальнонаукових застосовано методи синтезу, аналізу, індукції, а також описовий методи. Використання історико-типологічного методу в роботі дозволив виділити основні напрямки розвитку політичної думки, провести аналіз методів боротьби в різних регіонах Італії. Залучення історико-генетичного методу дозволило простежити еволюцію революційно-патріотичних ідей Рісорджіменто протягом 1848-1859 рр. Використання історично-порівняльного методу надало можливість визначити специфіку регіонального розгортання революції з власними ідеями та шляхами втілення їх в життя. Застосовування у роботі компаративного методу також зумовлене необхідністю зіставити специфіку розгортання італійського національного руху на різних етапах його розвитку. Важливими є проблемно-хронологічний метод, він дозволяє визначити внутрішню періодизацію етапів у розвитку італійської політичної ідеології. Термінологічний метод застосовується у тлумаченні таких термінів, як: Рісорджіменто, неогвельфізм, санфедисти, подести без розуміння яких неможливе вивчення предмету дослідження.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання його положень і висновків при підготовці спеціалізованих і узагальнюючих

праць з історії Італії. Результати дослідження можуть бути використані в процесі розробки та викладання курсів з новітньої історії Європи у середніх і вищих навчальних закладах, а також для подальшого дослідження процесів італійського Рісорджименто.

Апробація дослідження. Основні положення роботи було розглянуто на засіданні кафедри всесвітньої історії, а також оголошено у виступі на студентській звітній науково-практичній конференції у квітні 2019 року, матеріали якого будуть опубліковані у 19-му випуску студентського наукового збірника.

Структура роботи. Дана робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури (98 найменувань). Обсяг основного тексту – 84 сторінок, загальний обсяг – 90 сторінки.

ВИСНОВКИ

Отже, досліджувана проблема не стала предметом розгляду в українській історіографії. Абсолютна більшість використаних при підготовці роботи джерел та наукової літератури є італомовними. Джерельна база представлена здебільшого працями учасників революційного руху. Порвідні італійські дослідники, наприклад, Монтанеллі, Банті, Бельвільєрі докладно зупиняються на основних моментах внутрішньо значно диференційованої національно-визвольної політичної боротьби 40-50-х рр. XIX ст. та подають власні інтерпретації подій.

Відсталість Італії в економічній, соціальній і військовій сферах змусили аристократію та заможну буржуазію активно включитися в процес Рісорджіменто. Вони розпочали пошук мирних шляхів вирішення італійського питання, особливо після невдалих повстань, організованих демократами в 30-40-і рр. XIX ст. Численні жертви та репресії, що слідувала за цим, підштовхнули монархів до втілення в життя низки реформ.

Першою на цей шлях стала Папська держава. Обрання нового Папи Пія IX започаткувало низку нововведень, що зустріли всенародне схвалення. Не останню роль в цьому відіграла неогвельфійська ідея Джоберті, яка відводила персоні Папи роль консолідуючого чинника національного руху. Це імпонувало Понтифіку і зумовила здійснення ним політики ліберального реформізму. Зростання популярності Пія в різних частинах Італії, змусили правителів П'ємонта та Королівства обох Сицилій, за прикладом Риму, розпочати оновлення в політико-економічній та соціальних сферах. Однак, даний процес в кожній з держав мав свої особливості.

В П'ємонті Карл Альберт, намагаючись балансувати між реакцією і лібералами, здійснив перші поступки вимогам революціонерів. Король дав згоду на створення Державної ради, надав певну свободу пресі та оприлюднив цивільний, кримінальний і комерційний кодекси. Іншою була ситуація на Півдні Італії. Фердинанд II прагнув зберегти існуючий порядок, обмежившись

лише незначними економічними реформами. Тому, саме тут спалахнули перші великі повстання, що з Сицилії швидко поширилися на решту Італії.

Успіхи неаполітанських і сицилійських патріотів під час «Весни народів» надихнули на аналогічні виступи революціонерів в П'ємонті та Ломбардо-Венеції. Найважчою ситуація була в австрійських володіннях, де тотальний контроль і економічні утиски викликали масове невдоволення італійців. За досить короткий час у 1848 р. революціонерам вдалося ліквідувати австрійську владу і створити італійські уряди, до яких увійшли найвідоміші патріоти Італії. Успіхи і розмах революції налякали помірковане крило, яке не бажало віддавати владу в руки повсталій нації. Все більш актуальною стає програма об'єднання Італії волею монархів. В цьому контексті важливим стає звернення аристократії Ломбардо-Венеції до Карла Альберта з пропозицією очолити Італію в боротьбі за незалежність.

Нерішучість п'ємонтського короля і відособленість Півдня Італії від патріотично-визвольного руху решти півострова спричинили перехід ініціативи від ліберал-монархістів до демократів. Поразка ліберальної течії була спричинена відсутністю координації різних революційних осередків, вузькістю повстанської соціальної бази та нездатністю дати боротьбі справді всенародний вимір. Це привело до влади демократичні уряди у Тоскані, П'ємонті та Папській державі і змусило монархів дарувати Конституції та сісти за стіл переговорів з метою створення Ліги італійських держав.

Протириччя між політичними угрупованнями та страх монархів втратити контроль над своїми володіннями призвели до поразки національної революції 1848-1849 рр. У всіх італійських державах, за винятком П'ємонту, розпочинається період Реставрації, що характеризувався розправами над учасниками революції. Репресії та арешти показали необхідність об'єднання революціонерів різних політичних течій. Так виник перший союз ліберальних і демократичних сил. Не останню роль в цьому відіграли особистості Каміло Кавур та Джузеппе Мадзіні. Створення Італійської національної партії, що стала єдиним центром демократів та винесення зусиллями Кавура італійського

питання на міжнародну арену започаткували якісно новий етап боротьби за незалежність.

Політичні маневри прем'єр-міністра П'ємонта в 1859 р. дали значні результати. Завдяки йому Сардинське королівство стає осередком найвідоміших революціонерів та центром об'єднавчої політичної думки. Не прив'язуючись до певної політичної ідеології, Кавуру вдалося домовитися з лідерами демократів про спільність дій. Все це відбувалося з відома і за підтримки нового короля Сардинії Віктора Емануїла II, який, на відміну від свого попередника, був рішучим і послідовним в планах об'єднати і очолити Італію.

Першим кроком до цього став Пломб'єрський договір, який обіцяв приєднання до П'ємонта Ломбардо-Венеції і Романьї. Через порушення Наполеоном своїх обіцянок підтримати італійців в боротьбі з Австрією, ця угода так і не була реалізована. Але даний фактор став тим самим поштовхом, що був необхідний революціонерам усієї Італії. Відклавши ідеологічні розбіжності монархісти і ліберали створюють єдиний фронт національно-визвольної боротьби, а його ефективність демонструє той факт, що процес Рісоджіменто вступив у останню фазу реального об'єднання півострова і створення модерної Італії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Феличи Орсини. Воспоминания / под. ред. И. Смигли. Москва, 1934. 172 с.
2. Balbo C. Dell'esperanze d'Italia. Le Monnier. Firenze, 1844. 498 p.
3. Balbo C. Della monarchia rappresentativa in Italia. Firenze, 1857. 525 p.
4. Cavour C. Le strade ferrate in Italia. Firenze, 1976. 306 p.
5. Cavour C. Memorandum sulla situazione d'Italia del conte di Cavour. Torino, 1859. 15 p.
6. Cattaneo C. Federalismo. Milano, 2011. 48 p.
7. Cattaneo C. Le più belle paginescelte da Gaetano Salvemini. Milano, 1922. 298 p.
8. Castelli M. Saggisull' opinione politica moderata in Italia. 1847. 208 p.
9. Collezione ufficiale degli atti del comitato generale di Sicilia nell' anno 1848. Palermo, 1848. 248 p.
10. D'Azeglio M. Degli ultimocasi di Romagna. Lugano, 1846. 252 p.
11. D'Azeglio M. Proposta d'un programma per l'opinione nazionale italiana. Firenze, 1847. 66 p.
12. Di Carlo Il mazzinianesimo in Sicilia (breve nota) // Archivio Storico Messinese Messina, 1982, 490 p.
13. Luigi Carlo Farini. Lo stato romanodall'anno 1815 al 1850. Firenze, 1853. 853 p.
14. Gazeta dell'popoliraccolta 155 numeri anno 1849 originalerara Risorgimento. Milano, 1885. 1270 p.
15. Gioberti V. Del Primatomora leecivile degli Italiani. Losanna, 1845. 540 p.
16. Gioberti V. I due programmi del ministero Sostegno. Torino, 1848. 74 p.
17. Capponi G. Isuoi tempi, isuoistudi, isuoi amici. Memoriracolti da Marco Tabarrini. Firenze, 1879. 400 p.
18. Jasbitz G. Il Teatro Della Guerra Dopo la Costituzione del 15 Marzo 1848. Trieste, 1848. 141 p.

19. La-Cecilia Voghera Cennostorico sull'ultimari voluzioneto scana : con note e documenti inediti. Roma, 1851. 192 p.
20. Manin Daniele E. Pallavicino Giorgio. Epistolario Politico (1855-1857) Con Note E Documenti. Milano, 1878. 753 p.
21. Mazzini G. Agliitaliani. Genova, 2013. 91 p.
22. Mazzini's G. Letters. London, 1979. 211 p.
23. Mazzini G. Pio IX Lettera di Giuseppe Mazzini al clero italiano. Torino, 1850. 24 p.
24. Muratori A. Collezione ufficiale degliatti del comitatogenerale di Sicilia nell' anno 1848. Palermo, 1848. 265 p.
25. Pius IX Moto-proprioemanate dallasantità di n. signore papa Pio IX a di 12 settembre 1849 in Portici. Benevento, 1851. 72 p.
26. Pinelli F. Storia militare del Piemonte in continuazione di quella del Saluzocioèdalla pace d' Aquisgranasinoidi nostril. 1748-1850. Torino, 1854. Vol. 1. 730 p.
27. Raccolta di variescrittu repubblicate dal Comitato e dai piu ardentcittadini, in occasione della rivolta succeduta in Palermo dal giorno 12 gennaio 1848. Palermo, 1848. 138 p.
28. Solarodella M. Memorandum storico politico del conte Clemente Solarodella Margarita : ministro e primo segretario di stato per gliaffariesteri del re Carlo Alberto dal 7 febbraio 1835 al 9 ottobre 1847. Torino, 1852. 449 p.
29. Settembrini L. Protesta del popolodelle Due Sicilie. Con un'appendice di documenti. Milano, 2000. 221 p.
30. Statuto Albertino (1848). Torino, 2008. 60 p.
31. Stefanoni L. Giuseppe Mazzini: Notizie storiche. Milano, 1863. 160 p.
32. «Il Risorgimento», Anno I, numero 1 del 15 dicembre 1847 urb: // <http://www.camilocavour.com/media/attach/2009/06/R00001.pdf>
33. «Il Risorgimento», Anno I, numero 63 del 10 marzo 1848 // Biblioteca del Senato Emeroteca. urb:<http://www.senato.it/4428>
34. . Il monitore costituzionale Statuto Albertino (1848). Torino, 2008. 60 p.

35. Vannucci A. I martiri della libertà italiana del 1794 al 1848. Memorie raccolte. Italia, 1860. 667 p.

Історіографія:

36. Варварцев М. М. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна. Київ : Пульсари, 2005. 304 с.
37. Гуковский М. А. Очерки истории Италии. 476-1918 годы. Москва, 1959. 390 с.
38. Линтнер В. Италия. История страны. Москва, 2007. 384 с.
39. Невлер Е.В. К истории воссоединения Италии. Москва, 1936. 164 с.
40. Сказкин С.Д. История Италии. В 3-х томах. Москва, 1970. Том 2. 608 с.
41. Amadi S. Larivoluzion eavenezidiario degli avvenimenti marzo 1848-agosto 1849. Venezia, 68 p.
42. Atti Della Societa Ligure Di Storia Patria. Genova, 2012.326 p.
43. Assereto G. Genova e Torino. Quattro secoli di incontri e scontri. Genova, 2015. 546 p.
44. Banti Alberto Mario. Il Risorgimento Italiano. Verona, 2009. 235 p.
45. Barone G. Storia mondiale della Sicilia. Bari, 2018.564 p.
46. Baldacci V. La Toscana nell'eta del Risorgimento. Toscana, 2011. 85 p.
47. Bianchi N. Vicende del mazzinianesimo politico e religioso dal 1832 al 1854. Savona, 1854.
48. Belviglieri C. Storia d'italia dal 1804 al 1866. Milano, 1867. Volume 2. 436 p.
49. Belviglieri C. Storia d'italia dal 1804 al 1866. Milano, 1867. Volume 4. 331 p.
50. Bertini F. La democrazia europea e illaboratorio risorgimentale Italiano. Firenze, 2007. 123 p.
51. Bottari S. Stampa e censura in Sicilia nell'età del Risorgimento. 2011. 34 p.

52. Gottsmann A. *Incorrupta monumenta ecclesiam defendunt. Studio fferti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell'archivio segreto vaticano. Citta dell Vaticano, 2018. 339 p.*
53. Grillo M. *L'isola al bivio. Cultura e politicanella Sicilia borbonica (1820-1840). Catania, 2000. 288 p.*
54. Carlo Alberto Pedaelli *Storia della assedio di Veneziane glianni1848-1849.Venezia, 1875. 578 p.*
55. Canestrelli G. *Bibliografia degli scritti di Giuseppe Mazzini. Roma, 1892. 141 p.*
56. Consolo E. Checco N. *Messina neimoti del 1847-1848, Il Risorgimento: rivista di storia del Risorgimento e storia contemporanea. Milano, 1949, Volume 1. 261 p.*
57. Cognasso F. *Vittorio Emanuele II. Torino, 1942. 649 p.*
58. Cherubini D. *Stampa periodica e universitànel Risorgimento: giornali e giornalisti a Siena. Milano, 2012. 323 p.*
59. Chiavistelli A. *Dallo Stato allanazione. Costituzione e sferapubblica in Toscana dal 1814 al 1849. Roma, 2007. 368 p.*
60. Frigerio A. *Risorgimento e unitàd'Italia. Novara, 2010.163 p.*
61. F. Della Peruta *I democratici e la rivoluzione italiana. Milano, 1958. 424 p.*
62. Giacomo M. *Pio IX (1846-1850). Vol. 1. 115 p.*
63. Galassoil G. *Il contributo italiano allastoria del pensiero ottava appendice. Roma, 2013. 879 p.*
64. Galluzzi R. *Storia del granducato di Toscana sotto ilgoverno della casa Medici. Milano, 1974. 600 p.*
65. Gianfrancesco M. *Un papa federalista. Pio IX propone nel 1847 la lega doganale tra gli Stati italiani. Roma, 2009. 508 p.*
66. Grillo M. *L'isola al bivio. Cultura e politicanella Sicilia borbonica (1820-1840). Catania, 2000. 288 p.*
67. Da Francesco Lamipato *Annali universali di statistica economia pubblica, storia, viaggi e commercio. Milano, 1848. 355 p.*

68. Istituto Comprensivo Dante Alighieri 150° Unità'Italia: archivio iniziative. Roma, 2011. 80 p.
69. Il primo parlamento italiano. Biblioteca della Camera dei deputati. Roma, 2011. 58 p.
70. La rivoluzione di Venezia diario degli avvenimenti marzo 1848-agosto 1849 Venezia, 2011. 61 p.
71. Limiti G. Il mazziniano nel mondo. Pisa, 1995. 364 p.
72. Martina G. Pio IX (1867-1878). Roma, 1990. 613 p.
73. Marangon P. Il Contributo italiano alla storia del Pensiero. Roma, 2013. 880 p.
74. Masi L. Il Papa del Risorgimento. Pio IX tra riforme e tradizione. Roma, 2011. 29 p.
75. Montanelli I. Storia d'Italia. Milano, 2006. Volume V (1831-1861). 485 p.
76. Nardi P. Giuseppe Mazzini: La Vita, Gli Scritti. Milano, 2012. 766 p.
77. Naselli C. Il moto rivoluzionario catanese del 1837 e Salvatore Barbagallo Pit // Bollettino Storico Catanese. Milano, Volume I-II. 1936-1937. 134 p.
78. Nicali A. Storia delle dogane: profili storici della politica doganale italiana. 1997. 175 p.
79. Oliverio L. Elementi di Storia Contemporanea. Dal Congresso di Vienna ai giorni nostri. Venezia, 2008. 254 p.
80. Pagano G. Storia di Ferdinando II. Re del Regno delle Due Sicilie dal 1830 al 1850. Napoli, 1853. 626 p.
81. Paolo De Marchi. Il Veneto tra Risorgimento e unificazione. Venezia, 2011. 425 p.
82. Povoletto C. La rivoluzione in 80 giorni Il 1848 nel territorio vicentino. Venezia, 2011. 177 p.
83. Poupard P. La figura religiosa di Pio IX // Mariotti Puerini AI doni di Pio IX. Fano, 2000. 175 p.
84. Rocca D. Vittorio Emanuele III. Napoli, 2010. 61 p.
85. Rocca D. Giuseppe Mazzini. Napoli, 2010. 59 p.

86. Romeo R. Cavour e il suo tempo. Rome, 2014. Vol. 3. 1854-1861. 1009 p.
87. Roselli C. Storia E Antologia Della Letteratura Italiana Dalle Origini AI Giorni Nostri. Milano, 2011. 562 p.
88. Rusconi C. La Repubblica Romana (del 1849). Roma, 1877. 230 p.
89. Severini M. La Repubblica romana del 1849: unapagina di storiaattuale. Macerata, 2011. 223 p.
90. Scientifico L. Cavour e ilregno di sardegna costituzionale do poil 1848. Torino, 2016. 20 p.
91. Stefanoni L. Giuseppe Mazzini: Notizie Storiche. Roma, 2009. 168 p.
92. Tettoni L. Cronaca della rivoluzione di Milano. Milano, 2012. 383 p.
93. Traniello F. Dizionario Biografico degli Italiani. Torino. Volume 55. 2001.
94. Trincanato Alle origini del liberalismo moderato: la Società Nazionale italiana nel decennio di preparazione. Milano, 2017. 186 p.
95. Ungari A. Laguerradelre. Monarchia, sistemapolitico e forze armatenella Grande Guerra Copertina flessibile. Torino, 2018. 272 p.
96. Venosta F. Felice Orsini: notiz ie storiche. Milano, 1863. 157 p.
97. Zanichelli D. Cavour. Firenze, 1905. 442 p.
98. Zingaretti N. 150 anni. La nostra storia. Roma, 2011. 80 p.